

УДК 82-193.3: 82-193.5

ФУНКЦІЯ ХРОНОЗРУШЕНЬ У РОМАНІ ВІРДЖІНІ ВУЛФ “ОРЛАНДО”

Ольга Поронюк

м. Львів

Досліджено часову організацію роману В. Вулф “Орландо”. Показано, що темпоральна модель, застосована у цьому творі, заснована на інтерпретації категорії часу авторства А. Бергсона, а принцип хронозрушень має на меті відтворити неможливість обмеження людської свідомості ані в часі, ані в просторі. Зроблено висновок про те, що експеримент з часовою організацією твору характеризує індивідуальний дискурс авторки роману та показує напрям поетикальних новацій літератури модернізму.

Ключові слова: В. Вулф, Орландо, час, тривалість, хронозрушення

Категорія часу – один з найбільш досліджуваних предметів гуманітарних наук ХХ століття і водночас – один з найширших напрямів художньої експериментації. Своєрідним прологом до філософського осмислення часу в минулому столітті була філософія Ф. Ніцше. Засновник “філософії життя” висловив у своїх працях ідею вічного становлення, вважаючи, що світ є становленням без початку і кінця, яке немає цілі і завершення та яке не підпорядковується жодним законам. Особливу увагу проблематиці темпоральності приділив також А. Бергсон. Переосмислюючи поняття часу, французький філософ розробив концепцію “чистої тривалості” та інтуїції як способу її осягнення. Ще в першій концептуально важливій праці “Дослід про безпосередні дані свідомості” (1898) він визначив “чисту тривалість як форму, яку приймає послідовність наших станів свідомості, коли наше “я” просто живе, не вхоплюючи різниці між наявними станами і тими станами, що їм передували”, тобто “не послідовно, а одночасно сприймаючи попереднє і наступне” [3, с. 93].

За А. Бергсоном, свідомість людини є неперервною, мінливою творчою реальністю, в якій раціональне складає лише поверхневий шар. У своїй головній праці “Творча еволюція” (1907) А. Бергсон стверджує, що свідомість і життя принципово невіддільні класичному позитивному знанню, що лише інтуїція може дати цілісне уявлення про реальність. В інтуїтивістській концепції філософа час, названий тривалістю, максимально суб’єктивізований, відтак існує два шари часу – умовно реальний час і час суб’єктивний. Пояснюючи цю ідею, вчений навів такий приклад:

“Якщо я хочу приготувати собі склянку підсолодженої води, то щоб я не робив, вимушений буду зачекати поки цукор розчиниться. Цей незначний факт надзвичайно

повчальний. Оскільки час, який я витрачу на очікування – це не той математичний час, який можна накласти на усю історію матеріального світу. Він збігається з моїм нетерпінням, тобто певною частиною моєї тривалості, яку неможна довільно розтягнути або скоротити... Це вже належить абсолютному” [4, с. 46]. Як видно, вчений виокремив індивідуальний час людини, показавши, що ця тривалість може нашаровуватися на об’єктивний час, але не збігається з ним.

Одночасно з філософським осмисленням категорії часу тривають спроби розширити проблематику часу в художній літературі. Програмним прикладом цього є цикл романів М. Пруста “В пошуках утраченого часу”, які вважають літературною реконструкцією інтуїтивізму А. Бергсона, втіленням його ідеї “чистої тривалості” та інтуїції як способу пізнання. Максимально суб’єктивізована система оповіді у цих творах, зосередженість на “я” центрального персонажа-оповідача зробила прустівські твори зразками роману потоку свідомості. Як відомо, В. Вулф у своїй творчості сприйняла ці новації французького митця та через його творчість ідеї Бергсона.

Враховуючи філософські пошуки минулого століття, сучасні вчені, серед них й українські, надають значну увагу аналізу часопросторового аспекту художнього твору. Зокрема, професор Н.Х. Копистянська порушила важливе питання про часопросторове мислення: “Часопростір як поняття... як структурний та ідейно-філософський фактор є жанро- і системотворчим. Поява кожного жанрового різновиду і нове поєднання жанрів у систему залежить від змін у часопросторовому мисленні” [8, с. 249]. Це твердження видається конструктивним для даного дослідження, оскільки художня інтерпретація часу Вірджинією Вулф дає змогу, з одного боку, конкретизувати модерністські параметри її творчості, а з іншого, – показати, ті аспекти, в яких письменниця вийшла за межі модерністичної парадигми.

Концептуально важливим будемо вважати також, яке поняття цілісності художнього твору розробив український учений, професор М. М. Гіршман. Цілісність – це позачасова єдність усіх буттєвих змістів, яка дана в саморозвитку і глибинній неподільності. Складовою цілісності твору є специфічний художній час, а головною характеристикою динамічного вияву цілісності є ритм (“...ритм у своїй глибинній основі виявляє енергію первинної єдності буття” [5, с. 19]). У монографії “Ритм художньої прози” [6] вчений простежив органічний зв’язок між цілісністю та ритмом у художньому творі. Ритм, за Гіршманом, – це організованість руху, що сягає ступеня органічності.

У монографіях і статтях українських дослідників творчості В. Вулф, окреслений проблемний комплекс неодноразово був предметом вивчення. Актуальною для цієї розвідки є думка професора Н. Ю. Жлуктенко, яка наголосила, що “принципи рафінованого естетизму” В. Вулф, відповідність її настрою “естетичним настановам імпресіонізму”. Дослідниця переконана, що “загальний принцип її прози – мінливість, постійна плінність” [7, 108]. Своєю чергою, Н.О. Любарець у кандидатській дисертації “Ритм художньої прози Вірджинії Вулф” провела системний аналіз ритму художньої прози як однієї з концептуальних рис модерністичного дискурсу письменниці. “Вулф як послідовниця А. Бергсона реалізувала засади його інтуїтивізму, надаючи концептуального значення зображенню процесів пам’яті та спогадів, відтворюючи психологічний час персонажів, та, передусім, ритмізуючи наратив своїх романів”, – зазначила у висновку Н.О. Любарець [9, с. 161–162].

Досліджуючи ідею перевідкриття часу в науковому знанні ХХ століття, а також у художній літературі, О.Т. Бандровська ствердила, що серйозні експерименти з часом знаходять вияв “у відмові від його лінійного сприйняття, у порушенні ритму і вектору розгортання темпоральності”, “письменники не лише змінюють лінійний прогресуючий хід часу, експериментуючи із системою оповіді, а й художньо осягають ту проблематику часу, яка знайде відображення у синергетичній моделі Пригожина” [1].

Названі дослідження створюють, на наш погляд, достатнє підґрунтя для аналізу часової організації, часових ритмів, часових парадоксів і порушень у романі В. Вулф “Орландо” (1928). Серед романів письменниці 20-х років ХХ століття, які визначають як романи потоку свідомості та відносять до ліпших зразків європейської модерністської прози, цей твір вирізняється доведеною до максимуму естетизацією художнього слова. Це засвідчують усі поетикальні чинники твору – жанрова синтетичність, тематично-проблемний комплекс (поєднання біографізму і фантастично-містичних мотивів, гра у гендер і андрогінність), часова і просторова організація романного простору, іронічно-пародійні прийоми, неможливість однозначно визначити стать центрального персонажа. Означені характеристики твору дають змогу визначити його як “роман про роман” або як метароман.

Металітературність “Орландо” виявляє себе, насамперед, у хронотопі роману – його дія триває упродовж трьох з половиною століть, від елизаветинських часів до початку ХХ століття, а географічний простір твору можна обмежити континентом Євразії. До того ж герой/героїня твору не досягає навіть сорокалітнього віку. Чинником металітературної гри можна також вважати присутність в оповіді читача-сучасника письменниці, до якого вона постійно звертається, порівнюючи різні історичні часи з сучасністю (“The age was the Elizabethan; their morals were not ours; nor their poets; nor their climate; nor their vegetables even” [11]).

Важливо, що в назві твору авторка дала його жанровий орієнтир – “Орландо. Біографія”. Відтак читач зорієнтований на сприйняття біографічного часу. Це поняття співвідноситься з уживаними у філософії та літературознавстві поняттями “екзистенційний час” і “об’єктивний час”, які зорієнтовані на реальний час людського життя. Однак назвати цей твір біографічним романом можна лише з огляду на значні модерністичні трансформації, які підпорядковують і героя твору, і процес біографування ігровому чиннику. Тобто, якщо й розглядати “Орландо” з погляду біографічної літератури, то тільки як пародіювання самого поняття “художня біографія”.

Зауважимо, що М. Бахтин розглядав біографічний (автобіографічний) роман як один з п’яти різновидів роману виховання або роману становлення. Він писав: “Становлення відбувається у біографічному часі, воно проходить крізь неповторні, індивідуальні етапи. ... Становлення тут є результатом усієї сукупності життєвих умов і подій, діяльності і роботи, що змінюються. Створюється доля людини, створюється разом з нею і вона сама, її характер. Становлення життя-долі зливається зі становленням самої людини. Таким є “Том Джонс” Філдінга, “Девід Копперфілд” Діккенса” [2, с. 198]. Російський учений у своєму дослідженні виділив ознаки класичного реалістичного роману цієї жанрової модифікації.

Модернізм, естетичні пошуки багатьох письменників початку ХХ століття висунули нові вимоги до цієї жанрової моделі. Варто лише згадати роман Дж. Джойса “Портрет митця замолоду” або роман В. Вулф “Кімната Джейкоба”.

У романі “Орландо”, який розглядаємо, беручи до уваги погляди М. Бахтіна, трансформація жанрової моделі біографічного роману відбувається через експериментування авторки з часовою організацією твору, тож наш аналіз сфокусовано на тих хронозрушеннях і їхній ролі в системі оповіді, які є в цьому творі.

Роман складається з шести розділів, кожний з яких достатньо чітко відтворює період життя головного героя. Однак біографічний час літературного персонажа не збігається з історичним часом. У першому розділі роману авторка відтворила життя героя від раннього дитинства до юнацького віку й першого розчарування у коханні. Цей приблизно 10–12-річний період біографічного часу збігається з кінцем XVI – початком XVII ст. Герой роману Орландо ще в дитинстві зустрічається з королевою Єлизаветою I, королева виявляє прихильність до нього, навіть наказує йому служити при її королівському дворі. Важливо, що історичний час авторка відтворила хронологічно точно: “She sent him to Scotland on a sad embassy to the unhappy Queen. He was about to sail for the Polish wars when she recalled him. ... At the height of her triumph when the guns were booming at the Tower ... ‘This,’ she breathed, ‘is my victory!’ – even as a rocket roared up and dyed her cheeks scarlet” [11]. За романними подіями цей час можна визначити 1687–1688 роками: оскільки 1687 року страчено королеву Шотландії та претендентку на англійський престол Марію Стюарт, 1688 року Англія перемогла іспанську Велику Армаду, а також у ці роки Англія уважно стежила за турецько-польськими відносинами, зокрема, за походами запорозьких козаків на підвладні Османській імперії території у 1887–89 роки.

У другій половині розділу відповідається про правління спадкоємця Єлизавети Якова I. Епізод першого кохання Орландо відбувається на фоні так званого “Великого холоду”. З історії Англії відомо, що дві зими першої декади XVII століття – 1607–1608 і 1609–1610 років, були настільки холодними, що увійшли до історії під назвою “Великий холод” (“Great Winter”, ще одна відома назва “Great Frost”).

Другий розділ роману авторка почала з історії Орландо у 25–30-літньому віці. Історичний час тут також точно маркований: герой читає книги британського медика та представника барокової прози сера Томаса Брауна (1605–1682) (“Orlando now drew his chair up to the table; opened the works of Sir Thomas Browne and proceeded to investigate the delicate articulation of one of the doctor’s longest and most marvellously contorted cogitations” [11]), у розмовах з іншим персонажем, літератором Ніком Грінном згадано Джона Донна та Бена Джонсона ((1572(3)–1637), з яким останній ніби товаришує (“Donne was a mountebank who wrapped up his lack of meaning in hard words. The gulls were taken in; but the style would be out of fashion twelve months hence. As for Ben Jonson – Ben Jonson was a friend of his and he never spoke ill of his friends” [11])). Якщо визначати незбіжність біографічного часу з історичним у цьому розділі, то темпоральний зсув, можна припустити, не менше п’ятнадцяти років. Як пише авторка роману, коментуючи розрив Орландо з літератором: “Thus, at the age of thirty, or thereabouts, this young Nobleman had not only had every experience that life has to offer, but had seen the worthlessness of them all. Love and ambition, women and poets were all equally vain. Literature was a farce” [11].

Друга частина другого розділу припадає на часи правління Карла II, як іронічно зауважує оповідач твору: “...the odious Parliament days were over and there was now a Crown in England again” [11]. Фінальний абзац розділу допомагає ще точніше визначити

час дії: “The King was walking in Whitehall. Nell Gwyn was on his arm” [11]. Відомо, що Нелл Гвін була фавориткою Карла II з кінця 60-х років XVII ст. до 1685 року, тобто до самої смерті короля.

Третій розділ роману можна вважати кульмінаційним, саме у ньому відбувається перетворення Орlando з чоловіка на жінку. Як говорить оповідач, одного ранку тридцятилітній Орlando прокинувся тридцятилітньою жінкою. Дія цього розділу відбувається у Константинополі, де Орlando служить послом, а саме перетворення відбувається у день повстання проти султана. Щоправда визначити точно відповідні історичні події з великою мірою вірогідності не видається можливим, оскільки відоме повстання турецьких низів відбулося 1730 року. Події ж наступного розділу, мають місце на початку XVIII століття, і зрозуміло, що В. Вулф все ж зберігає послідовність епох у творі. Усе це не дає змогу сказати точно, про яку історичну подію згадано у третьому розділі.

Отож, четвертий розділ точно марковано історичним часом. Побіжно зауважимо, що його характеристики, як і в романі загалом, авторка подала дуже стисло: за відсутність Орlando в Англії побудовано собор Святого Павла і лікарню в Гринвічі, це, відповідно, 1705 і 1708 роки (архітектор К. Рен), це були часи правління королеви Анни (1702–1714): “...society in the reign of Queen Anne was of unparalleled brilliance. To have the entry there was the aim of every well-bred person” [11]. Серед літераторів оповідач згадує Драйдена, Поупа, Свіфта і Аддісона. Героїня твору зустрічається також з іншими англійськими просвітниками – С. Джонсоном (1709–1794) і Дж. Босвелом (1740–1795). Розділ закінчується завершенням XVIII століття: “The Eighteenth century was over; the Nineteenth century had begun” [11].

Дія п'ятого розділу розгортається у XIX столітті. Авторка дала містку характеристику вікторіанської Англії, становлення Британської імперії. Історичний час вона датувала, вперше вказуючи, що дія триває більше трьох століть. Героїня роману Орlando бере до рук рукопис поеми “Дуб”, яку вона почала складати ще в юності: “She turned back to the first page and read the date, 1586, written in her own boyish hand. She had been working at it for close three hundred years now... nothing has changed. The house, the garden are precisely as they were. Not a chair has been moved, not a trinket sold. There are the same walks, the same lawns, the same trees, and the same pool, which, I dare say, has the same carp in it. True, Queen Victoria is on the throne and not Queen Elizabeth, but what difference...” [11]. Однак біографічний час героїні ніби завмирає, тут і далі вона залишається гарною, квітучою жінкою.

Шостий розділ починається з повторення мотиву, який письменниця почала розробляти у попередньому розділі – час, його змінні й незмінні константи. На думку письменниці, час у свідомості людини здатен прискорюватись або навпаки сповільнюватись, і всі події власної долі можуть сприйматись або через зміни, або через їхню подібність до звичайної людської долі: “...nothing changes. And then, in the space of three seconds and a half, **everything had changed – she had broken her ankle, fallen in love, married Shelmerdine**” [11]. Показово, що в останніх розділах вік героїні вже не маркується, водночас темпоральний ритм оповіді не тільки маркований, а й значно прискорюється. З такої часової перспективи, коли історичний час збігає, а вік героїні не міняється, шостий розділ є також кульмінаційним. У ньому часовий ритм марковано подіями, яким авторка точно вказала дату: 20 березня, четвер, третя година ранку – в Орlando народжується

син (“Orlando was safely delivered of a son on Thursday, March the 20th, at three o’clock in the morning”), десята година 11 жовтня 1928 року – теперішня мить (“In fact it was ten o’clock in the morning. It was the eleventh of October. It was 1928. It was the present moment” [11]). У кінці твору, відтак, авторка доводить оповідь до сучасних їй часів.

Для В. Вулф важливим є розуміння циклічності людського життя, тому письменниця вводить у фінал твору видіння першого приїзду Єлизавети у маєток Орландо, чим перетворює фінал твору на своєрідний темпоральний коловорот: “It was near midnight... A Queen once more stepped from her chariot... the twelfth stroke of midnight sounded; the twelfth stroke of midnight, Thursday, the eleventh of October, Nineteen hundred and Twenty Eight” [11]. Повернення до першого фрагменту роману, нагадування про зовнішній світ та історичний час замикає романну оповідь і унаочнює властиву творчій манері В. Вулф тематичну ритмічність. Як слушно зауважила Н. Любарець, “Ритмізуючи романну оповідь та викликаючи у читача передчуття повтору, вони (*тематичні повтори* – О. Поронюк) закладають підвалини сприйняттю авторської ідеї циклічності буття” [9, с. 87].

Як письменниця-експериментатор В. Вулф приділила проблемам часу першочергову увагу у творі. Аналіз “Орландо” дає змогу стверджувати, що письменниця є послідовницею філософських ідей А. Бергсона про темпоральність. У тексті твору в поєднанні об’єктивного історичного часу та суб’єктивного часу персонажів перевагу віддано внутрішньому сприйняттю персонажем часу, світу, подій, змін, його пам’яті: “Time, unfortunately, though it makes animals and vegetables bloom and fade with amazing punctuality, has no such simple effect upon the mind of man. The mind of man, moreover, works with equal strangeness upon the body of time. An hour, once it lodges in the queer element of the human spirit, may be stretched to fifty or a hundred times its clock length; on the other hand, an hour may be accurately represented on the timepiece of the mind by one second. This extraordinary discrepancy between time on the clock and time in the mind is less known than it should be and deserves fuller investigation” [11].

Природа часу, за В. Вулф, не є однозначною, його подвійність, здатність розширюватися чи скорочуватися ініціює підсвідомість людини. Така суб’єктивізація у розумінні філософської категорії часу стає основою і одночасно ознакою модерністичного дискурсу англійської письменниці. Відтак хронозрушення в “Орландо” мають на меті відтворити плинність людської свідомості, неможливість її обмеження ані в часі, ані у просторі, передати естетичне значення уяви, фантазії, інтуїції для літературної творчості, довести їхню необмеженість і незалежність від раціоналістичного начала в людині. До того ж, вільне пересування персонажа в часі, дає авторці змогу відтворити різні епохи з відповідними канонами, світоглядними уявленнями та стереотипами поведінки. В. Вулф доводить у цьому творі один з основних своїх естетичних принципів, висловлених в есе “Містер Беннет і місіс Браун” (1923) про те, що завданням сучасної літератури є реконструкція миттєвих і найскладніших рухів душі, лабіринтів асоціацій і потоків свідомості людини, які складають справжній сенс буття, а не реєстрація соціальних структур і типів, як вважали письменники-едвардіанці. І цей принцип фундує часопросторове мислення письменниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бандровська О.* Ідея перевідкриття часу в контексті діалогу природничого і гуманітарного знання / О. Бандровська // Сучасні літературознавчі студії. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. : КНЛУ, 2007. – С. 6–13.
2. *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
3. *Бергсон А.* Опыт о непосредственных данных сознания / А. Бергсон. // Собрание сочинений. Т. 1. – М., 1992. – С. 50–156.
4. *Бергсон А.* Творческая эволюция. Материя и память / Анри Бергсон. – Минск: Харвест, 1999. – 442 с.
5. *Гиршман М. М.* Избранные статьи: Художественная целостность. Ритм. Стиль. Диалоги. Мышление / М. М. Гиршман. – Донецк : Лебедь, 1996. – 160 с.
6. *Гиршман М. М.* Ритм художественной прозы : монографія / М. М. Гиршман. – М. : Сов. писатель, 1982. – 367 с.
7. *Жлуктенко Н. Ю.* Английский психологический роман XX века / Н. Ю. Жлуктенко. – К. : Выща школа, 1988. – 157 с.
8. *Копистянська Н. Х.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
9. *Любарець Н. О.* Ритм художньої прози Вірджинії Вулф : дис. канд. філол. наук : 10.01.04 / Любарець Наталія Олексіївна. – К., 2008. – 202 с.
10. *Чичерин А. В.* Ритм образа / А. В. Чичерин. – М. : Советский писатель, 1980. – 335 с.
11. *Woolf V.* Orlando, A Biography [Електронний ресурс] / V. Woolf // A Project Gutenberg of Australia eBook. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.net.au/ebooks02/0200331.txt>

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

THE FUNCTION OF TIME SHIFTS IN V. WOOLF'S NOVEL "ORLANDO"

Olha Poroniuk

The paper is devoted to time organization of the novel by V. Woolf "Orlando". It is shown that a temporal model in this novel is based on interpretations of time by the founder of intuitionism A. Bergson, and the principle of time shifts has the purpose to demonstrate the impossibility to limit human consciousness neither in time, nor in space. It is drawn a conclusion that experiment with time organization of the novel characterizes an individual discourse of its author and shows direction of poetical innovations of the modernist literature.

Key words: V. Woolf, Orlando, time, duration, time shifts.

ФУНКЦИЯ ХРОНОСДВИГОВ В РОМАНЕ ВИРДЖИНИИ ВУЛФ “ОРЛАНДО”

Ольга Поронюк

Исследовано временную организацию романа В. Вулф “Орландо”. Показано, что темпоральная модель, примененная в этом произведении, основывается на интерпретации времени авторства А. Бергсона, а принцип хроносдвигов своей целью имеет изображение невозможности ограничить сознание человека ни во времени, ни в пространстве. Сделано вывод о том, что эксперимент с временной организацией романа характеризует индивидуальный дискурс автора романа и показывает направление поетикальных новаций литературы модернизма.

Ключевые слова: В. Вулф, Орландо, время, длительность, хроносдвиги.